

І. В. Голубовська,
кандидат філологічних наук, доцент

Роль комунікативних ознак мовлення у формуванні педагога-професіонала

Система підготовки вчителів початкової школи передбачає регулярну й послідовну роботу з вивчення різних аспектів культури мовлення. Навчальні курси "Основи культури і техніки мовлення", "Українська мова (за професійним спрямуванням)", "Сучасна українська літературна мова з практикумом" поглиблюють та систематизують знання студентів не тільки про різні рівні української мови, а й про комунікативні якості мовлення, розширюють уявлення майбутніх педагогів про роль і місце культури мовлення в житті людей та про завдання освітніх закладів у процесі гуманітаризації суспільства.

Викладачі кафедри філології і лінгводидактики Житомирського державного університету імені Івана Франка спрямовують студентів навчально-наукового інституту педагогіки на подальшу діяльність у закладах освіти, адже вчитель початкових класів є передусім словесником, котрий має боротися за культуру мовлення своїх вихованців.

На думку Л. Струганець, термінологічне словосполучення "культура мови" вживається в таких значеннях:

- 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання;
- 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика в державі;
- 3) самостійна лінгвістична дисципліна, яка вивчає стан і статус норм сучасної української літературної мови в певну епоху, а також рівень лінгвістичної компетенції мовних особистостей [6: 31].

В. Русанівський наголошує: "Культура мови покликана оцінювати доречність, доцільність або недоречність, недоцільність використання різних засобів мовного вираження. Вона виступає тим чутливим інструментом, що першим помічає нові явища в лексиці, фразеології граматиці, підказує мовцям стилістичне забарвлення мовних форм, попереджає про втрату словом його інформативного й емоційного заряду" [4: 10].

Не є тотожними поняття *культура мови* й *культура мовлення*. К. Климова вважає, що "розрізнення культури мови і культури мовлення зумовлено різницею між мовою і мовленням – вербальними засобами спілкування і способами їх використання конкретними мовцями для реалізації тих чи інших комунікативних намірів" [3: 84].

За твердженням Б. Головіна, комунікативні якості мовлення (параметри мовлення) – ознаки і властивості мовлення, "сукупність і система яких свідчить про його комунікативну досконалість" [2: 6]. Це знання, котрі забезпечують доцільне й не утруднене застосування мови у спілкуванні.

Отже, оволодіння комунікативними ознаками мовлення дозволяє якнайкраще здійснювати найважливіші мовленнєві функції. Згадаймо основні ознаки мовлення:

1. Правильність мовлення – відповідність прийнятим у певну епоху нормам літературної мови. Мовні норми регулюють правила вимови, наголошування, слововживання, словотворення, правопису тощо. Провідними мовними нормами є такі:

- орфоепічні норми регулюють правила вимови. Так, у вимові початковий наголошений [і] наближається до [и]: [і^ннша], [і^нноді]; звуки [дж], [дз], [дз'] вимовляються як суцільні, злиті: [дзв'ін], [кукуру́дза], [джм'іл'] тощо;
- акцентологічні норми регулюють розстановку наголосів у словах. Пор. помилкові *випа́док, гурто́житок, чорно́слив, горо́шина, гре́йпфру́т, чоті́рнадцять* з нормативними *вiпадо́к, гурто́житок, чорно́слив, гороши́на, гре́йпфрут, чотирна́дцять*. Окрім того, слід пам'ятати й про розрізнення омографів – слів, які однаково пишуться, але вимовляються з різними наголосами: *гла́дкий* (рівний) – *гладкі́й* (товстій), *відо́мість* (документ) – *відо́мість* (звістка, інформація), *а́тлас* (збірник історичних, географічних та інших карт) – *атла́с* (тканина);
- словотворчі норми керують процесом творення слів. Так, правильними варіантами назв професій є *продавчи́ня* (а не продавщи́ця), *швачка* (а не шве́я), *кравчи́ня* (а не кравчиха);
- правописні норми (орфографічні та пунктуаційні) впорядковують правильне написання слів і розстановку розділових знаків у реченні. Типові студентські помилки: *осві́чений* (прав. – осві́чений), *вічли́вий* (прав. – ввічли́вий), *призві́ще* (прав. – прізви́ще), *по-ба́тькові* (прав. – по ба́тькові), *з-під ло́ба* (прав. – спі́длоба) тощо;
- лексичні норми регулюють уживання слів відповідно до значень, зафіксованих у словниках. Напр., у сучасній мовній практиці слово *явля́тися* означає "поставати в уяві, в пам'яті, привиджуватися"; слово *риба́лка* називає людину, яка займається рибальством та ін.;
- граматичні норми впорядковують творення морфологічних форм, а також побудову словосполучень та речень. Пам'ятаймо, що слова *бі́ль, похоро́н, соба́ка* – чоловічого роду, а *пу́ть* – жіночого. Подеколи рід іменників є засобом розрізнення паронімів (різних слів, близьких за звучанням): *жовто́брюх* – змія, *жовто́брюха* – пташка; *ка́р'є́р* – місце відкритого добування копалин, *ка́р'є́ра* – просування в якій-небудь діяльності; *адрес* – привітання, *адреса* – місце проживання чи знаходження. Крім того, зміст висловлювання викривлює неправильне використання займенникових форм, напр.: *А у статті „Жени́цина-ма́ти” поет показує турбо́тливу ма́му, жі́нку, яка люби́ть свої́х діте́й, яка, вкладаю́чи діте́й спати, чита́є їм ка́зки, її́ то́нку ду́шу* (З письм. студ. роботи);
- стилістичні норми регулюють вибір слова чи синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування й стилю викладу. Наведемо приклад невдалого використання засобів офіційно-ділового стилю: *Про́шу*

виписати мене з гуртожитку, бо він мені не потрібен (З письм. студ. роботи).

2. Чистота мовлення – усунення з нього позалітературних, діалектних, жаргонних, просторічних, брутальних елементів, а також іншомовних слів, що вживаються без достатньої потреби. Чистота мовлення якнайтісніше пов'язана з правильністю та нормативністю, бо чистим вважають таке мовлення, яке відповідає нормам сучасної української літературної мови. Чистота мовлення реалізується передусім на таких рівнях:

- на орфоепічному рівні (правильна вимова, відсутність іншомовного акценту. Так, ненормативною є вимова [кожу́х], [зозу́л'а], [голубка], тому що в такій позиції звук *о* наближається до *у*: [ко^ужу́х], [зо^узу́л'а], [го^улубка];
- у слововживанні (відсутність діалектизмів, жаргонізмів, канцеляризмів, тавтології й плеоназмів, мовних штампів, слів-паразитів, брутальних слів). Для мовлення студентів характерним є використання специфічних жаргонізмів на кшталт *шпора, бомба, шпартгалка* тощо;
- на інтонаційному рівні (відповідність інтонації змісту, відсутність лицемірних, фальшивих, брутальних, лайливих відтінків у голосі).

3. Точність мовлення – це відповідність мовлення думкам мовця. Точним можна назвати таке мовлення, в якому слова вживаються в тих лексичних значеннях, що зафіксовані в словниках. Напр., "Великий тлумачний словник сучасної української мови" дає таке пояснення слова "*ліщина*": 1) Кущ родини березових з їстівними плодами – горіхами. || Тонка, гнучка гілка з цього куща. 2) Чагарник із кущів цієї рослини" [1].

4. Стислість (лаконічність) мовлення – відсутність у мовленні зайвих слів, непотрібних повторів, плутанини, слів-паразитів. Мовлення буде лаконічним, якщо мовець уникає тавтології, плеоназму, слів-паразитів, зловживання займенниками. Напр., у словосполученні *пам'ятний сувенір* зайвим є слово *пам'ятний*, оскільки сувенір – це подарунок на пам'ять. Наведемо цитату зі студентського твору, в якому чимала кількість слів (не завжди літературних!) тільки погіршує загальне враження від, очевидно, патріотичного задуму: *Україна, її звичаї, обряди ще зійдуть, піднімуться над згарищем принижень і гноблення, зажимання і утисків, засяючи світлим вогнем справжнього образу України.*

5. Доступність мовлення – відбір фактів, аргументів, мовленнєвих засобів із максимальним урахуванням можливостей сприйняття мовлення в конкретній аудиторії, тобто з урахуванням життєвого досвіду, освіти, професії, віку, світогляду слухачів. Так, при спілкуванні з невідготовленими слухачами не варто використовувати малозрозумілу нефактивцям термінологію (*реципієнт, антиципація, когнітивний, ремінісценція, дискурс, історіософія* тощо).

6. Логічність мовлення – характеристика структури тексту, його організації, взаємодія "трьох логік": логіки дійсності, логіки думки й логіки мовного вираження [6: 34]. Розрізняють такі форми логічності:

- а) предметна – виражається у відповідності смислових зв'язків і відношень мовленнєвих одиниць зв'язкам і відношенням предметів та явищ реальної дійсності;

б) понятійна – відображає структуру логічної думки й логічного її розвитку в семантичних зв'язках мовних елементів у мовленні.

Наведемо приклад нелогічної побудови речень: *У своїх творах Ліна Костенко розкривала болючі питання прямо, не прикриваючись* (малося на увазі: письменниця відкрито демонструвала свою громадянську позицію); *Сюжет їх лежить на фантастичних пригодах коротунах, які живуть у квітковому місті* (у повісті-казці Миколи Носова йдеться про пригоди героїв-коротунів – сюжет-бо не може *лежати* на пригодах).

7. Доречність мовлення – добір, організація мовних засобів, що роблять мову відповідною меті, умовам, ситуації спілкування. Розрізняють доречність стильову, контекстуальну, ситуативну, особистісно-психологічну [6: 17]. Так, наприклад, в умовах офіційного спілкування доречним буде звертання на ім'я та по батькові й на "Ви".

8. Впливовість мовлення – здатність мовця пробуджувати в людях активне, творче ставлення до життя, спонукаючи їх до творчої діяльності. Впливовість мовлення тісно пов'язана з духовним світом мовця – його світоглядом, знаннями, культурою мислення й мовлення, спілкуванням, інтересами, етичними переконаннями.

9. Виразність мовлення оформлює усне мовлення відповідно до мети, а також відповідно до специфіки слухача; саме ця комунікативна ознака внаслідок своєї правильності й емоційно-естетичної завершеності передає думку та почуття мовця й викликає відповідну реакцію слухачів.

Василь Сухомлинський визнавав слово якнайважливішим незамінним педагогічним інструментом [5]. Отже, засвоєння основних комунікативних ознак мовлення й практичне їх застосування має стати важливим чинником професійного становлення майбутніх педагогів початкової ланки освіти.

Список використаних джерел і літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. П. Бусел. – К.; Ірпінь: ВФ "Перун", 2004. – 1440 с.
2. Головин Б. Н. Основи культури речі. – М.: Высшая школа, 1980. – 333 с.
3. Климова К. Я. Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів: Монографія. – Житомир: Рута, 2011. – 560 с.
4. Культура української мови: Довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; За ред. В. М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с.
5. Слово про вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://school93.dnepredu.com/uk/site/slovo-pro-vchitelya.html>.
6. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.